

Асноўныя перадумовы Ферара-Фларэнтыйскай Уніі як прадвесніка заняпаду Візантыі

Рожков Олександр Олегович

<http://doi.org/10.33209/2519-4348-2707-9627-2023-11-144>

Анотацыя: Візантыя, як і любое дзяржаўнае ўтварэнне, не магло існаваць вечнасьць. Праблемы, якія скопліваліся (у адкрытым ці схаваным выглядзе) без вырашэння дзесяцігоддзямі, працягвалі бы працэс раскладання гэтага сацыяльнага інстытуту. Кульмінацыяй працэсу паступовай гібелі Візантыйскай Імперыі стала нават не падзенне Канстантынопаля 29 траўня 1453-га году, а тая агонія, у якой існавала дзяржава апошнія два-тры дзесяцігоддзі свайго існавання. Найбольш яскрава гэтую агонію падкрэслівала спроба заключыць царкоўную ўнію з каталіцкім Захадам дзеля атрымання палітычнай дапамогі. Але, як паказа гісторыя, гэтай дапамогі не было, а вяртанне назад у праваслаўе не выратавала дзяржаву. Гэты сымбалізм быў успрыняты даволі хутка ва ўсходніх славянаў: Маскавіты звязвалі падзенне імперыі выключна са з'явай апастасіі, што стала падмуркам не толькі да самаабвяшчэння імі аўтакефаліі свайго царквы, но і фармаваннем уяўленняў аб свайго рэлігійнай выключнасці ў выглядзе ідэалагемы «Масква – 3 Рым; Масква - Катэхон», якая выкарыстоўвалася як і ў мінушчыне (напрыклад, падчас працэсу анталагізацыі і сакралізацыі «рускай формы» набажэнстваў стараверамі падчас расколу рускай царквы ў XVII ст.), так і сучаснасці (напрыклад, творы такіх філосафаў як В. Трастнікоў, А. Дугін, якія выкарыстоўваюць гэтыя ідэалагемы для падкрэслівання перавагі «русского мира»). З улікам гэтага бачыцца неабходным правесці даследаванне, у межах якога было б высветлена, што прывяло сярэднявечных грэкаў да таго адчаю, што яны вырашалі адмовіцца ад айцойскай веры. Якія ўмовы вымусілі грэкаў пайсці на такі радыкальны крок, што апынуўся не толькі вянцом канца Візантыі, але і стаў прычынай заганаўлення Маскавітаў? Паспрабуем дасць на гэтае пытанне шырокі адказ.

Ключовыя словы: Ферара-Фларэнтыйская ўнія, заняпад Візантыі, сацыяльна-эканамічныя перадумовы, сацыяльна-палітычныя перадумовы, сацыя-культурныя перадумовы.

Постановка наукової проблеми та її значення: Актуальне використання падзеяў царкоўнай гісторыі XV ст. у якасці сродкаў міфабудаўніцтва сучаснай расійскай прапаганды актуалізуе наноў неабходнасць больш падрабязнага вывучэння гэтага адрэзка часу з мэтай далейшай дэканструкцыі наратываў, што зневажаюць статус іншых праваслаўных цэркваў, і, як следства, падтрымкі суіснавання ў міру ўсіх праваслаўных абшчынаў. Таксама актуальным апынаецца і вывучэнне саміх перадумоў Ферара-Фларэнтыйскага сабору, т. я. менавіта іх разуменне дазволіць атрымаць найбольш дакладныя веды аб стане, у якім знаходзілася Праваслаўная Царква ў Візантыі на яе захадзе.

Аналіз дасліджэнняў пастаўленай праблемы: Апісанне царкоўных рэаліяў разглядаемага перыяду найбольш падрабязна было прыведзена ў творах архім. Амвросія, Я. Меяндорфа, В. Ражкова. Агульныя пытанні па гісторыі Візантыі, якія дазваляюць асветліць шэраг перадумоў Ферара-Фларэнтыйскай уніі, разглядаюцца ў творах С. Рансімэна, П. Ястрабецкай, С. Карпава. Аналіз перадумоў падзеяў XV-ст. з пункту гледжання геапалітыкі быў прадстаўлены Ю. Петрасянам. Э. Лютвак закрануў пытанні «рамейскай» і «грэцкай» індэнтычнасцяў як фактараў, якія прывялі да заняпаду імперыі.

Мета та задання статті: Мэта артыкула заключаецца ў выяўленні шэрага падзеяў і працэсаў, якія сталі асноўнымі перадумовамі хуткага заняпаду Візантыйскай Імперыі і Ферара-Фларэнтыйскай уніі, як праявы працэсу гэтага заняпаду. Для дасягнення гэтай мэты неабходна забяспечыць наступны шэраг задач: прааналізаваць сацыяльна-эканамічны стан Імперыі напярэдадні разглядаемых падзеяў; прааналізаваць сацыяльна-палітычны стан Імперыі; прааналізаваць сацыякультурны стан Візантыйскага грамадства ў разглядаемы перыяд.

Виклад основного матеріалу.

Сацыяльна-эканамічныя перадумовы: Разважаючы аб перадумовах царкоўнай уніі як «вянца канца», варта звярнуць увагу на сацыяльна-эканамічны фактар, т. я. ініцыятыва падобнага кшталту магла ўзнікнуць толькі пры вызначаным палітычным стане, які з'яўляецца наступствам шэрага сацыяльна-эканамічных працэсаў, што маглі цягнуцца гадамі, паступова раскладаючы Візантыю як дзяржаўнае ўтварэнне.

Але перш чым прыйсці да аналізу эканамічных перадумоў, трэба даць кароткую характарыстыку геапалітычнаму становішчу Візантыйскай Імперыі ў перыяд высокага-позняга сярэднявечча. У эканамічным сэнсе тая тэрыторыя, якую займала Візантыя ў гэты час (Малая Азія і Балканскі паўвостраў), нягледзячы на малую пасяўную плошчу (гарыстая мясцовасць непрыдатная для вядзення сельскай гаспадаркі; Егіпет - карміцелька Еўропы - быў страчаны раней), была дастаткова важнай, т. я. да з'яўлялася транзітнай зонай - мноства гандлёвых шляхоў праходзіла праз

праліў Басфор. У некаторым сэнсе Канстанцінопаль быў цэнтрам марскога гандлю ў тую эпоху¹.

Аднак у XII стагоддзі Візантыя, страціўшы шэраг тэрыторый, страціла таксама шэраг пунктаў, якія былі важнымі гандлёвымі кропкамі і дзе праводзіліся рэгулярна шырокія кірмашы: Кесарыя, Сіс, Севастыя, Икон. Шэраг такіх кропак хоць і застаўся ва ўладаннях Візантыйскай Імперыі (Антыёхія, Тарс, Трапезунд, Фесалонікі) аднак яны знаходзіліся ў непасрэднай блізкасці да фактычнай мяжы імперыі, з-за чаго падвяргаліся частым набегам непрыяцеляў². Разам з тым былі страчаны асноўныя пашы на тэрыторыі Малой Азіі, што таксама адбівалася неспрыяльна на эканоміцы Візантыйскай Імперыі. Страта ж асноўных пакладаў медзі, жалеза, волава і шэрагу кавальскіх цэнтраў імперыі (адзін з якіх знаходзіўся ў Севастыі) спрыяла не толькі пагаршэнню агульнага становішча эканомікі Візантыйскай Імперыі, але таксама і пагаршэнню забеспячэння войска неабходнай амуніцыяй, што накладвала дадатковую эканамічную нагрузку.

Але нягледзячы на гэта, Візантыя працягвала валодаць шэрагам тавараў, якія былі вельмі рэдкія на еўрапейскім рынку. Да іх можна аднесці не толькі традыцыйна выгадуемыя сельскагаспадарчыя культуры (розныя гатункі вінаграда, з якіх потым выраблялася віно; алівы) і прадукты харчавання (морапрадукты) [19], але і больш рэдкія тавары, напрыклад, шоўк, які грэкі не толькі закуплялі ў кітайцаў (але трэба ўлічваць, што, хоць і праз Візантыйскую Імперыю праходзіў часткова вялікі шаўковы шлях, аднак больш усходнія часткі гэтага гандлёвага шляху кантралявалі супернікі імперыі), але таксама і выраблялі, т.я. яшчэ ў VI стагоддзі пры падтрымцы Юстыніяна I быў ажыццёўлены акт незаконнага вывазу (дэ-факта кантрабанды) чарвякоў-шаўкапрадаў праз рэгіён Согдзія (знаходзіўся на тэрыторыі сучаснага Ўзбекістана, Таджыкістана, Кыргызстана, а таксама часткова Казастана) і Паўночны Каўказ, што дазволіла стаць грэкам манапалістамі ў вытворчасці шоўку на тэрыторыі Еўропы. «Фабрыкі» па вытворчасці шоўку знаходзіліся ў Канстанцінопалі, Фівах, Антыёхіі³. Таксама варта згадаць аб іншых рэдкіх таварах, пастаўшчыком якіх на еўрапейскі рынак была Візантыя: усходнія вострыя прыправы, араматычныя сродкі (духі)⁴.

Але, нягледзячы на гэта, статус абсалютнага гандлёвага гегемона ў Міжземным і Чорным морях (г.зн. фактычная манаполія, а значыць, адсут-

¹ Банников, А. В., Морозов М. А. Византийская армия (IV-XII вв.). СПб.: Евразия, 2013. 688 с.

² Meyendorff, J. Was There an Encounter between East and West at Florence?. Christian Unity. A Council of Ferrara-Florence 1438/39—1989 (Leuven: G. Alberigo). 1991. P.153-175.

³ Гушков, В. В. Византия и Европа: анализ цивилизационного слома. Актуальні проблеми політики. 2014. №51. С. 408-418.

⁴ Банников, А. В., Морозов М. А. Византийская армия (IV-XII вв.). СПб.: Евразия, 2013. 688 с.

нась канкурэнцыі) хоць і дазваляў падтрымліваць эканоміку Візантыі на плаву, аднак пры з'яўленні больш развітага канкурэнта ў рэгіёне магло абрынуць эканамічную, такім чынам, і палітычную магутнасць базілеўсаў⁵. Менавіта гэта і адбылося ў XII стагоддзі.

У X-XI стагоддзях на тэрыторыі каталіцкага Захаду пачалі ўзнікаць своеасаблівыя «афшорныя зоны», якія з-за эканамічных уліванняў набывалі ўсё большую і большую вагу (аж да таго, што яны маглі дазволіць сабе даваць грошы ў пазыку лідэрам еўрапейскіх дзяржаў). Сярод іх і былы экзархат Візантыйскай Імперыі - Венецыя⁶, і такі горад як Генуя (цэнтр Рэспублікі Святога Георгія). За кошт свайго эканамічнага развіцця дадзеныя гарады-дзяржавы мелі не толькі моцную эканамічную базу, але таксама і флот (які быў у Еўропе самым прагрэсіўным).

І на флоце трэба спыніцца асобна. Бо флот Візантыі з'яўляецца яркім маркерам адной з фундаментальных праблем, якая таксама дастаткова моцна ўплывала на эканамічны стан Візантыі, а менавіта карупцыі. Карупцыя з'яўляецца натуральным следствам манополіі ў эканамічным сектары (якой валодала Візантыйская дзяржава дастаткова працяглы перыяд часу). У свой час амерыканскі даследчык Р. Клітгард пабудаваў наступную формулу ўзнікнення карупцыі: карупцыя з'яўляецца следствам існавання эканамічнай манополіі дзяржавы ў той ці іншай сферы (у выпадку з Візантыяй у сектары эканомікі ўплыў дзяржавы быў значны: дзяржава рэгулявала працэнтныя стаўкі, дзейнасць гандлёвых гільдый, узровень цэн на шэраг тавараў, вытворчасць шоўку⁷) пры наяўнасці пашыранай свабоды дзеяння чыноўнікаў і немагчымасці іх падсправаздачнасці⁸. Свабода дзеянняў чыноўнікаў і нізкая ступень іх падсправаздачнасці былі тыповымі для вялікіх дзяржаў эпохі сярэдніх вякоў (што вяло не толькі да таго, што вялізная частка бюджэту не трапляла ў дзяржаўную казну, але таксама і да з'явы крадзяжу дзяржаўнай уласнасці; напрыклад, напярэдадні 4-га крыжовага паходу 1204-га года Візантыя засталася, фактычна, без флота, бо тагачасны флатаводзец Візантыі дзеля ўласнай выгады распадаваў не толькі караблі, але таксама неабходныя рэсурсы для рамонту тых караблёў, якія меліся на дадзены момант⁹)¹⁰.

⁵ Глушков, В. В. Византия и Европа: анализ цивилизационного слома. Актуальні праблемы політыкі. 2014. №51. С. 408-418.

⁶ Runciman, S. The fall of Constantinople. Cambridge: Cambridge University Press, 1990. 280 p.

⁷ Коррупция в Византии: дело о подкупе вселенских судей ромеев. URL: <https://wiselawyer.ru/poleznoe/23417-korrupciya-vizantii-delo-podkupe-vselenskikh-sudej-romeev>

⁸ Византийская империя. spcl.nsc.ru URL: <http://www.spsl.nsc.ru/history/descr/visa.htm>

⁹ Late Roman Silk: Smuggling and Espionage in the 6th Century CE. Philolog Retrieved from: https://archive.is/20130626180730/http://traumwerk.stanford.edu/philolog/2011/08/byzantine_silk_smuggling_and_e.html#selection-461.0-461.62

¹⁰ Кучма, В. В. Военная организация Византийской империи. СПб.: Алетейя, 2001. 426 с.

Трэба таксама адзначыць, што з-за асаблівасці царкоўна-дзяржаўных адносін у Візантыі (калі царква з'яўлялася фактычна адным з інстытутаў дзяржавы) і такога ўкладу як «сімфанія», дадзеныя праблемы, характэрныя для візантыйскай бюракратыі, распаўсюджваліся і на клір¹¹.

Але варта звярнуць увагу наступнае адрозненне ад Заходняй Еўропы: Візантыя атрымала ў спадчыну дзяржаўную сістэму рымскага права, якая з цягам часу мадэрнізавалася, аднак кардынальна не мянялася, з-за гэтага дзяржава была напоўнена, дэ-юрэ, не асобнымі феадаламі, а вялікім мноствам дзяржаўных чыноўнікаў, якія маюць свае тытулы.

Аднак з-за агучанага вышэй самаўпраўнасці чыноўнікаў, выкліканага слабым узроўнем развіцця шляхоў сувязі і зносінаў (нягледзячы на якасць дарог Візантыі, яны аднак не дазвалялі прымацца рашэнням таксама эфектыўна, як на сучасным этапе), сітуацыя атрымлівалася патавая: чыноўнікі шукалі шляхі атрымання максімальнай выгады на усіх узроўнях (т. к. заробкі чыноўнікаў былі маленькімі, выдаткі на актуальную ў той час «куплю пасада» былі велізарныя, што патрабавала хуткую рэалізацыю пасады і прымушала да крадзяжу¹²), што на вышэйшых узроўнях чынавенства вылівалася ў пляценне вялізнай сеткі інтрыг, следствам чаго з'яўлялася нестабільнасць візантыйскага пасада (што ніяк не магло адбівацца станоўча на агульным стане дзяржавы). Пераход да візантыйскай формы федалізму (рэжым, пры якім базілеўс абавіраўся не колькі на чыноўнікаў, большая частка якіх была скасавана, але на землеўладальніцкую шляхту, якая была звязана з імператарам крэўнымі сувязямі) быў ажыццёўлены толькі пры дынастыі Комнінаў, што кардынальна сітуацыю не змяніла.

У такіх умовах, калі дзяржава і яе інстытуты «раскладаліся» знутры, імперыя з'яўлялася вельмі ўразлівай і любая спроба знішчыць адзіны стабільны шлях паступлення сродкаў у казну - гандаль - магла быць пачаткам канца. Аднак такая памылка здарылася пры Аляксеі I Комніне, які ў 1082-м годзе з мэтай атрымання падтрымкі флоту венецыянцаў выдаў ім хрысавулу («Залатую Булу») – дакумент, які пацвярджае прывілей венецыянцаў¹³. Гэты прывілей вызваляў венецыянскіх купцоў ад выплаты падаткаў (у адрозненні нават ад купцоў-грэкаў, якія плацілі дастаткова вялікія пошліны за праход праз Баспор), тым самым стварыўшы спрыяльныя ўмовы для пашырэння

¹¹ Коррупция в Византии: дело о подкупе вселенских судей ромеев. URL: <https://wiselawyer.ru/poleznoe/23417-korrupciya-vizantii-delo-podkupe-vselenskih-sudej-romeev>

¹² Рожков, В. Очерки по истории Римо-Католической Церкви. Часть 1. М.: Колокол, 1994. 305 с.

¹³ Дворкин А. П. Очерки по истории Вселенской Православной Церкви: Курс лекций. Нижний Новгород: Издательство Братства во имя св. князя Александра Невского, 2005. 1021 с.

сваіх эканамічных амбіцый у Чорным моры. Аднак гэта прывяло да нездаровай канкурэнцыі: італьянскія купцы сталі выпцясыць грэцкіх купцоў (якія з-за мноства падаткаў, памер якіх быў выкліканы тым, што вялікая частка сродкаў не даходзіла да казны з прычыны карупцыі) з міжземнаморскага рынку, тым самым яшчэ горш пагаршаючы становішча Візантыйскай Імперыі. Капітал Імперыі Рамееў стаў вывозіцца ў Заходнюю Еўропу.

Спробы вярнуць усё ў ранейшы стан у грэкаў не мелі поспеху, што прывяло толькі да яшчэ большых прывілеяў для Венецыі, якая атрымала нават уладанні на тэрыторыі Канстанцінопаля. Такое становішча спраў пагаршала эканоміку Візантыі яшчэ мацней, напальвала страсці ў дзяржаве ў гэтай жа ступені, што нярэдка перарастала ва ўсялякія пагромы мясцовым насельніцтвам кварталаў лацінян з мэтай атрымання нажывы і ліквідацыі ліхвяроў (бунт 1181-га года¹⁴), што паніжала статус купцоў (кажучы сучаснай мовай: Візантыя сама сабе пагаршала інвестыцыйны клімат) і таксама вяло да пераходу ініцыятывы да італьянскіх купцоў.

Да гэтага варта дадаць і тое, што грэкі, хоць і атрымалі ў спадчыну сістэму рымскага права, аднак яны не маглі яго далей развіць, з-за чаго яно пачало выраджацца: дамовы было прасцей заключаць не па законе, а па «фармальным правілах» пры наяўнасці шэрагу сведак, дагаворы забяспечваліся «няўстойкай», што вяло да росту %-ых абавязацельстваў, што з'яўлялася фактарам дэматывуючым, што таксама дрэнна адбівалася на развіцці вытворчасці і цэнтраў гандлю, а сяляне бяднелі з-за сістэмы проній.

Паўторна такая памылка паўтарылася з горадам-дзяржавай Генуя. Міхаіл VIII Палеолаг з мэтай атрымання ўлады і захопу Канстанцінопаля вырашыў звярнуцца па дапамогу да горада Генуя, т.я. яму для ажыццяўлення плана неабходны быў іх флот (да Венецыі імператар вырашыў не звяртацца¹⁵)¹⁶. Генуя падала флот на тых жа ўмовах, што калісьці і Венецыя - бяспшлінны гандаль у Міжземным і Чорным морях (а таксама на заснаванне калоніі ў Галаце). Сімвалам далейшага эканамічнага заняпаду Візантыі звязанага са стратай лідэрства на рынках Чорнага і Міжземнага мораў з'яўляецца вартавая вежа на Галаце, якая і дагэтуль стаіць на вуліцах старажытнага горада. Паступова калонія на Галаце стала эканамічным цэнтрам Еўропы, т.я. менавіта сюды сцякаўся ўвесь капітал. Варта таксама ўлічваць, што пасля нашэсця манголаў традыцыйны вялікі шаўковы шлях быў зрушаны крыху на поўнач

¹⁴ Angeliki, E. L. The economic history of Byzantine. Washington.: Dumbarton Oaks Studies, 2002. 1147 p.

¹⁵ Angeliki, E. L. The economic history of Byzantine. Washington.: Dumbarton Oaks Studies, 2002. 1147 p.

¹⁶ Wewer G. Politische Korruption. Politic-Lexicon (Munchen; Wein: R. Oldenbourg Verlag). 1994. P. 481

(менавіта гэтай дарогай і ажыццяўлялася ў свой час кантрабанда чарвякоў шаўкапрадаў), з-за чаго асноўны паток капіталу з Азіі праходзіў праз чорнае мора, дзе купцы горада Генуя заснавалі мноства факторый, кантралюючы найважнейшы эканамічны струмень, тым самым зачыніўшы шляхі паступлення сродкаў у Візантыю канчаткова. Эканамічная магутнасць Генуі прывяла да таго, што ў 14-м стагоддзі Генуя пачала абкладваць пошлінамі ўсе караблі, якія праходзяць праз Басфор, што яшчэ больш пагоршыла становішча грэкаў.

Такім чынам, можна казаць аб тым, што недасканаласць шляхоў зносінаў Візантыйскай Імперыі (характэрная для сярэднявечча) і разадзьмуты чынавенскі апарат (які пазней быў заменены на шырокую сетку прадстаўнікоў арыстакратыі) з'яўляліся падставай для з'яўлення карупцыі. Манаполія Візантыі на марскім рынку да 1082-го гады хоць і хавала часова загану візантыйскай сістэмы адміністрацыйнага кантролю, аднак і не давала з'явіцца стымулам памяншэння кардынальна ўстойную сістэму. Вынікам гэтага стала тое, што асобныя палітыкі, з мэтай атрымання або захавання ўлады (а значыць і эканамічных патокаў) аддавалі сваю эканамічную перавагу замежнікам, што прыводзіла да катастрофічных наступстваў для эканомікі дзяржавы і дэманстравала загану сістэмы кіравання Візантыі, тым самым актывізуючы працэс «гніення» імперыі з яшчэ большай сілай¹⁷. Вытворчасць, інстытуты гаспадарання, войска дэградавалі з кожным днём, падала таксама і набожнасць у імперыі ў цэлым. Усё гэта, пасля, прывяло да таго, што падчас чарговага палітычнага крызісу з-за адсутнасці эканамічных магчымасцяў выратаваць сябе самой Візантыя вырашыла пайсці на царкоўную ўнію з Захадам, яшчэ раз здзейсніўшы падобную памылку, але ўжо не ў эканамічным полі, але духоўным.

Сацыяльна-палітычныя перадумовы: Кажучы аб гістарычных перадумовах, варта адразу адзначыць, што Візантыйская Імперыя знаходзілася ў пастаянным стане вайны: унутранай і знешняй. Стан «унутранай вайны» выкліканы, як гаварылася вышэй, не дасканаласцю сістэмы кіравання Візантыі, а таксама амбіцыямі прадстаўнікоў арыстакратыі, што вяло да пастаянных інтрыгаў і барацьбы за тытул «аўтакратара»¹⁸. У стане знешняй вайны Візантыя знаходзілася таксама ўвесь час, т.к. існавала пастаянная пагроза з боку заваёўнікаў на двух франтах: азіяцкага - у выглядзе манголаў і турак, і еўрапейскага - у выглядзе паўднёвых славян (балгары і сербы). Палажэнне таксама пагаршалася ўмяшаннем Заходняй Еўропы ў

¹⁷ Кёнигсбергер, Г. Средневековая Европа, 400-1500 годы. М.: Весь мир, 2001. 372 с.

¹⁸ Коррупция в Византии: дело о подкупе вселенских судей ромеев. URL: <https://wiselawyer.ru/poleznoe/23417-korrupciya-vizantii-delo-podkupe-vselskikh-sudej-romeev>

справи палітыкі Візантыі. Вянцом «інтэрвенцыі» Захаду на землі грэкаў можна лічыць 1204-ы год - 4-ы крыжовы паход¹⁹.

Разгледзім спачатку вонкавы бок пытання, а менавіта «ўсходнюю пагрозу». Дзяржавы ўсходу былі традыцыйна супернікамі Візантыі на блізкім усходзе (няхай гэта будзе Імперыя Сасанідаў, або Арабскі Халіфат, а пазней манголы і цюркскія плямёны). Мэты, якія пераследвалі гэтыя дзяржавы маглі быць апраўленыя ў розную абалонку, напрыклад, пашырэнне тэрыторыі распаўсюджвання сапраўднай рэлігіі ў цюркаў і арабаў²⁰, або жаданне зававаць увесь бачны свет у мангольскіх захопнікаў. Аднак ціск дзяржаў усходу цалкам можна і растлумачыць, зыходзячы з геапалітычных пераваг тэрыторыі, якую займала Візантыйская Імперыя. Напрыклад, Сасанідам у 6-м стагоддзі было выгадна не дапускаць візантыйцаў на тэрыторыю сучаснага Ірана і Ірака, т.я. па гэтых землях праходзіў вялікі шаўковы шлях²¹. Перавагі тэрыторыі Малой Азіі і Балканскага паўвострава апісваліся вышэй.

Так ці інакш, нягледзячы на матывацыю «ўсходніх захопнікаў» праблемы ў Візантыі па гэтым кірунку назіраліся ўвесь час, нягледзячы на перыядычныя поспехі асобных імператараў у барацьбе з знешняй агрэсіяй (напрыклад, фемная рэформа дазволіла спыніць націск арабскіх ваяўнікоў²²). Звязана гэта з тым, што ў перыяд 11-12 стагоддзяў фемная сістэма пачала змяняцца разам з тэндэнцыяй узвышэння радавой арыстакратыі над чынавенствам: г.зн. пад уплывам працэсу феадалізацыі. Разам з працэсам феадалізацыі расло і збыдненне сялянства, якое з'яўлялася асноўным субстратам для фарміравання войска фемы (г.зн. бяднелі стратыёты – аснова візантыйскага войска). Збыдненне дзяржавы з-за росту карупцыі, а таксама паступовая страта галоўных пакладаў рэсурсаў вяла да таго, што камплектаваць народныя апалчэння выходзіла занадта дорага, з-за чаго Візантыя паступова схілялася да ўзору заходніх войскаў: арыенцір упаў на дастаткова багатых стратыётаў, якія складалі касцяк цяжкаўзброенай. конніцы - катафрактаў. Паколькі большая частка сялян не магла дазволіць сабе дастаткова дарагое ўзбраенне катафракта, а часцей была прадстаўлена ў выглядзе скутатаў (цяжкай пяхоты), псіларыяў (лёгкая пяхота) і таксотамі (лучнікі), яны адыходзілі на задні план і, т.я. больш не з'яўляліся стратыётамі, траплялі ў залежнасць ад мірскіх уладароў, што абцяжарвала іх ношу (бо стратыёты плацілі толькі пазямельны падатак, а звычайныя сяляне (парыкі) – усе віды падаткаў, якія становіліся ўсё

¹⁹ Erickson, E. J. A Military history of the Ottomans. Santa Barbara: ABC-Clio, 2009. 413 p.

²⁰ Wewer G. Politische Korruption. Politic-Lexicon (Munchen; Wein: R. Oldenbourg Verlag). 1994. P. 481.

²¹ Meyendorff, J. Was There an Encounter between East and West at Florence?. Christian Unity. A Council of Ferrara-Florence 1438/39—1989 (Leuven: G. Alberigo). 1991. P.153-175.

²² Luttwak, E. N. The grand strategy of the Byzantine Empire. NY: Brill, 2017. 781 p.

большымі)²³. Як следства пры Мануіле I-м Комніне паўстаў інстытут проній - зямель, якія дараваліся пэўнай асобе або манастыру за пэўныя заслугі з правам збору падаткаў з гэтай зямлі²⁴. Часцей за ўсё праніарый - уладальнік проніі - становіўся цяжкім катафрактам, т.я. меў дастаткова сродкаў для гэтага. Аднак са збядненнем дзяржавы бяднелі і самі праніарыі, з-за чаго яны маглі перакваліфікавацца ў ранг лёгкай кавалерыі, ці нават пяхоты.

Варта адзначыць, што на пазнейшых этапах было досыць частай з'явай прыняцце ісламу сялянамі Малой Азіі і пераход на бок туркаў²⁵, бо сяляне мелі магчымасць вызваліцца ад празмерных падаткаў. На такое рашэнне таксама ўплывала тое, што па меры скарачэння ўладанняў імперыі, скарачаліся і даступныя землі для вядзення сельскай гаспадаркі, што разам з чумой 14-га стагоддзя моцна ўплывала на маральны і фізічны стан сялян (паміралі ад хвароб і голаду, выкліканага не толькі пастаяннымі войнамі, але таксама і пачаткам малога ледніковага перыяду). Гэтыя працэсы прыводзілі да паступовай цюркізацыі і ісламізацыі Малой Азіі.

У сувязі з такімі настроямі ў войску ў Візантыі на пазнейшых этапах лічылася, што войска наймітаў будзе лепшым варыянтам чым сваё ўласнае, якая не можа сябе забяспечыць і схільная да бунтаў. Наймаў наймітаў непасрэдна базілеўс²⁶, сам тэрмін службы мог быць або часовым, або пажыццёвым. Аднак з-за эканамічных праблем імперыі, у базілеўса не заўсёды была магчымасць выплачваць сродкі наймітам за іх службу. Ведаючы гэта, найміты часта замест ажыццяўлення сваіх непасрэдных задач займаліся проста рабаваннем тых земляў, на якія іх запрашалі.

Феномен найміцтва асабліва быў актуальны для флота: т.я. флот Візантыі паступова раскладаўся з-за стратэгаў анаталійскіх фем (у якіх і ішло фармаванне флота, а таксама рэкрутаванне будучых маракоў), то вельмі былі актуальныя паслугі італьянцаў, як уладальнікаў наймацнейшага флота ў міжземным моры²⁷. Але да чаго прывяла такая залежнасць ад італьянскага флота было апісана вышэй.

Адзначым таксама, што Візантыйская Імперыя, хоць і ведала такую тэхналогію як «грэцкі агонь», яе войска амаль не прымяняла і не вырабляла

²³ Петросян Ю. А. Древний город на берегах Босфора. Исторические очерки. М.: Наука, 1986. 333 с.

²⁴ Klitgard R. Corrupt cities: practical guide and prevention. Chapter 11 «Formulating a strategy» and Chapter V «Implementing reform» (California, Oakland). Institute for Contemporary Studies, 2004. P. 8.

²⁵ Wewer G. Politische Korruption. Politic-Lexicon (Munchen; Wein: R. Oldenbourg Verlag). 1994. P. 481.

²⁶ Runciman, S. The fall of Constantinople. Cambridge: Cambridge University Press, 1990. 280 p.

²⁷ Luttwak, E. N. The grand strategy of the Byzantine Empire. NY: Brill, 2017. 781 p.

агнястрэльную зброю на апошніх этапах існавання імперыі, але гэтую зброю закупляла ў італьянскіх купцоў²⁸.

Такім чынам, эканамічныя працэсы, якія адбываліся ў Візантыі, уплывалі таксама і на стан яе войска, якое, камплектавалася з невялікай колькасці цяжкаўзброеных катафрактаў, а таксама псіларыяў, якія ў крызісныя часы часта рэкрутаваліся з прадстаўнікоў ніжэйшых слаёў грамадства. Каб кампенсаваць такі недахоп колькасны і якасны часта звярталіся да паслуг войска наймітаў, якое хоць і было эфектыўным, аднак з'яўлялася прадурзятым у эканамічным плане.

Варта адзначыць і іншае следства з'яўлення сістэмы проній: хоць праніарыі і не былі аналагам заходніх феодалаў цалкам, а хутчэй імператарскімі намеснікамі на проніі, аднак пры наяўнасці пэўных магчымасцяў праніарый мог паўстаць супраць імперыі. Гэта, у сваю чаргу, не рабіла дзяржаву больш стабільнай, тым самым пагаршаючы яе становішча²⁹.

Але варта падкрэсліць, што, магчыма Візантыя і змагла б утрымліваць ціск з аднаго толькі мусульманскага ўсходу падтрымліваючы статус-кво (што паказала на сваім прыкладзе Нікейская Імперыя, якая паспяхова стрымлівала націск турак-сельджукаў), але другая праблема візантыйскай палітыкі заключалася ў тым, што дзяржава вымушана была ваяваць на два «франты»: усходні і заходні. І «заходні фронт» быў таксама цяжкім для Візантыі, як і ўсходні.

Балгары, ваяуючы з Візантыйскай Імперыяй, ставілі сваёй галоўнай задачай абараніць суверенітэт Балгарыі, як і ў полі рэлігійным (г.зн. імкнуліся да аўтакефаліі), так і ў полі палітычным - імкнуліся мець права праноміі. Таксама адной з асноўных задач балгараў з'яўлялася вяртанне сваіх спрадвечных земляў. У 1185-м годзе Балгарам гэта ўдалося падчас паўстання Івана Асеня і Пятра. Таксама Балгары ў цэлым утрымлівалі свае пазіцыі супраць Лацінскай Імперыі (разграміўшы войска лацінян у 1205-м годзе), але ў 1242-м годзе на балгар здзяйсняецца набег манголаў, што дае магчымасць грэкам вярнуць Паўночную Фракію і Македонію. Нягледзячы на кароткачасовае ўзвышэнне Балгарыі ў рэгіёне зноў пры цары Яне-Аляксандры, Балгарыя неўзабаве была пад ціскам мадзьяраў і турак-асманаў, з прычыны чаго заняпала ў 1422-м годзе (апошняя іх апора ў выглядзе Відзінскага дэспатата, само Балгарскае Царства заняпала ў 1396-м годзе). Гэта дало магчымасць заціснуць грэкаў у «турэцкія абцугі»³⁰.

²⁸ Петросян Ю. А. Древний город на берегах Босфора. Исторические очерки. М.: Наука, 1986. 333 с.

²⁹ Рожков, В. Очерки по истории Римо-Католической Церкви. Часть 1. М.: Колокол, 1994. 305 с.

³⁰ Erickson, E. J. A Military history of the Ottomans. Santa Barbara: ABC-Clio, 2009. 413 p.

Прыкладна таксама справа ішла з дзяржавай Вялікая Жупа Рашка, якая потым пераўтварылася ў Сербскае Царства ў 1217-м годзе. Пачынаючы з канца 11-га - пачатку 12-га стагоддзяў, сербы выкарыстоўвалі наступную тактыку супрацьстаяння Візантыйскай Імперыі: нападалі на прымежныя паселішчы і гарнізоны грэкаў, тым самым правакуючы грэкаў увесці войскі на сербскія тэрыторыі. Аднак гэты ўвод войскаў звычайна для сербаў добра не сканчаўся: сербы ці выплачвалі даніну з выдачай палонных, ці прызнавалі сваю залежнасць ад Імперыі Рамеяў. Часта з-за ўнутраных інтрыг унутры сербскай дзяржавы грэкі мелі магчымасць аказваць уплыў на пастаўленне вялікіх жупанаў. Таму сербы, каб дамагчыся суверэнітэту на ўсіх землях з сербскім насельніцтвам, часта ішлі на перамовы з прадстаўнікамі захаду, напрыклад, Стэфан Неманя (які змагаўся з ерасю багамілаў, што пагражала феадальнаму ўкладу) спрабаваў дамовіцца з Фрыдрыхам Барбаросай аб саюзе супраць Візантыі. Пры сыне Стэфана (якога звалі таксама Стэфан) Сербія дабілася атрымання каралеўскай кароны ў 1217-м годзе, аднак гэта не прывяло да насаджэння каталіцызму на гэтай тэрыторыі. У 1219-м годзе сербы дабіліся права аўтакефаліі. Далей, нягледзячы на тое, што да 14-га стагоддзя сербы цалкам вызваліліся ад падаткаў на карысць Візантыі, аднак на тэрыторыі Сербіі, па-першае, здарылася таксама мангольскае нашэсце (1243), якое спустошыла краіну, па-другое, землі Сербіі ў 14 -м стагоддзі запалі ў міжусобную феадальную вайну, якая падагравалася мадзьярамі, што саслабляла сербскую дзяржаву. У выніку сербаў напалі той жа лёс, што і балгар, толькі на 7 гадоў раней, а менавіта ў 1389-м годзе адбылася бітва на Косавым Полі, пасля якой туркі адолелі сербска-албанскае войска. Такім чынам, грэкі заставаліся адны ў турэцкім асяроддзі³¹.

Таксама трэба дадаць, што ў кантэксце гэтых падзеяў прадстаўнікі Захаду таксама шукалі сваю выгаду. Напрыклад, захоп Канстанцінопаля падчас 4-га крыжовага паходу быў ініцыятывай венецыянцаў: першапачаткова паход планаваўся ў Святую Зямлю з мэтай вызвалення Труны Гасподняй, але французскія рыцары звярнуліся да венецыянцаў за аказаннем транспартных паслуг, аднак у французскіх рыцараў не было сродкаў для аплаты на што венецыянцы прапанавалі рыцарам напасці на партовы горад Задар (належаў Венгрыі), а пасля знішчэння канкурэнта - напасці на Канстанцінопаль і аднавіць на пасадзе Ісаака 2-га Анёла (сын якога - Аляксей - прасіў аб аналагічным еўрапейскіх манархаў за ўзнагароду³²). Рыцары пагадзіліся, з-за чаго папа Інакенцій 3-ці запаў у лютасць і адлучыў тых ад царквы, але пасля непасрэдна

³¹ Erickson, E. J. A Military history of the Ottomans. Santa Barbara: ABC-Clio, 2009. 413 p.

³² Дворкин А. П. Очерки по истории Вселенской Православной Церкви: Курс лекций. Н.Новгород: Издательство Братства во имя св. князя Александра Невского, 2005. 1021 с.

захопу горада, прыняў факт гэтага і дабраславіў пачынанне французскіх рыцарэй. У выніку чаго Канстанцінопаль быў разрабаваны, венецыянцы вывезлі з горада велізарную колькасць каштоўнасцяў, а самі кантралявалі порт у горадзе, тым самым усталяваўшы манаполію на рынку міжземнага мора. Паход на тэрыторыю Палестыны так і не адбыўся.

Іншы прыклад: 1303-ы год, калі каталонскія рыцары прыехалі дапамагчы зняць аблогу туркаў з горада Філадэльфія, аднак потым перадумаліся і самі далучыліся да разрабавання паселішча³³.

Пасля гэтай заваёвы таксама выявілася прага асобных «дэспатаў» да ўлады: на тэрыторыі былой імперыі ўзнікла некалькі дзяржаў, якія ў роўнай ступені змагаліся паміж сабой за ўладу і ўплыў: Эпірскае Царства (далучана да Візантыі ў 1348-м годзе), Лацінская Імперыя, Нікейская Імперыя (якой удалося заваяваць Лацінскую Імперыю, тым самым аднавіўшы Візантыйскую Імперыю ў 1261-м годзе), Трапезундская Імперыя, Вялікая Ёлахія, Афінскае Герцагства, Ахейскае Княства³⁴. Гэта адбівалася і на ўспрыманні легітымнасці дынастыі Палеолагаў, якіх жыхары Малой Азіі не лічылі легітымнымі базілеўсамі³⁵, у адказ на што базілеўс у канцы 13-га стагоддзя сістэматычна зніжаў ваенны бюджэт рэгіёну, каб той не адужэў і не паўстаў супраць яго (што таксама уплывала на працэс цюркізацыі рэгіёна).

Па выніку Малая Азія была страчана ўжо да пачатку 14-га стагоддзя (за выключэннем горада Філадэльфія, якая ўжо незалежна працягвала барацьбу з туркамі і была імі пакорана ў 1390-м годзе]), але на тэрыторыі еўрапейскай часткі імперыі таксама былі моцныя настроі «цюркафілаў», а таксама моцная была група «заходнікаў» (дзве гэтыя групы стаялі ў апазіцыі грэцкім патрыётам), што выклікала раскол у грэцкім грамадстве. Кожны з гэтых бакоў шукаў выратавання ў тым ці іншым кірунку палітыкі, таму, напрыклад, «заходнік» Ян 5-ы Палеолаг прыняў каталіцтва ў 1354-м годзе, Генуі перадаў востраў Лесбас, а горад Гераклея - Венецыі, спадзяючыся выратаваць сваю ўладу і дзяржаву, аднак гэта поспеху не мела, толькі паглыбіла раскол у грамадстве паміраючай імперыі³⁶. З цягам часу была заваяваная і Фракія (варта адзначыць, што месцамі бяскрыўна, бо туркі захоўвалі права на валоданне зямлёй і веру тых гарадоў, якія пераходзілі на бок туркаў амаль адразу).

³³ Бардола, К. Ю. Проблема византийской коррупции в историографии. Чтения памяти профессора Владимира Кадеева. 2014. №2. С. 68-71.

³⁴ Банников, А. В., Морозов М. А. Византийская армия (IV-XII вв.). СПб.: Евразия, 2013. 688 с.

³⁵ Тюрки в Византийском мире в 13-15-м веках. БЭБ. URL: <http://dissers.ru/avtoreferati-dissertatsii-istoriya/a41.php>

³⁶ Klitgard R. Corrupt cities: practical guide and prevention. Chapter 11 «Formulating a strategy» and Chapter V «Implementing reform» (California, Oakland). Institute for Contemporary Studies, 2004. P. 8.

Такім чынам, падзеі палітычнай гісторыі Візантыі, якія падаграваюцца эканамічнымі працэсамі, прывялі некалі магутную дзяржаву да вельмі жаласнага стану: выраджэнне войска, прававой сістэмы прывяло да таго, што і дзяржава пачала жываць сябе. Нягледзячы на тое, што імперыя змагла адродзіцца ў 1261-м годзе, яна не змагла адэкватна адказаць на выклікі гісторыі, тым самым стаўшы жмутком зямлі, змешчаным у «турэцкіх абцугах».

Сацыякультурныя перадумовы: Варта таксама адзначыць некалькі сацыякультурных перадумоў, якія не толькі карэлююць з сацыяльна-палітычнымі і сацыяльна-эканамічнымі перадумовамі, але і ў некаторай ступені іх дапаўняюць і тлумачаць.

Трэба адразу адзначыць, што імперыя з'яўляецца поліэтнічным тыпам дзяржавы, у якой у якасці кансалідуючага тыпу ідэнтычнасці мог выступаць толькі рэлігійны тып ідэнтычнасці³⁷. Напрыклад, імператарам Візантыі мог быць і грэк, і славянін, і балгарын, аднак ён у любым выпадку лічыўся Рамеям, калі ён належаў да Ўсходняй царквы. Дадзены фактар дазваляў імперыі на ранніх этапах кансалідаваць грамадства на барацьбу супраць ісламскага свету. Іншым жа не менш важным фактарам з'яўлялася мова, а менавіта грэцкая. Аднак, калі час існавання імперыі падыходзіў да канца, і, як паказала гісторыя, рэлігійны тып ідэнтычнасці гуляў ужо не такую вялікую ролю (чым можна растлумачыць, як пераход Яна 5-га Палеолага ў каталіцтва, так і Ферара-Фларэнційскую ўнію), грэкі не змаглі кансалідавацца на аснове нацыянальнай або моўнай ідэнтычнасці³⁸.

Звязана гэта з тым, што Візантыя, з'яўляючыся па факце ўнітарнай дзяржавай пры поліэтнічнасці, не імкнулася да насаджэння таго ці іншага тыпу культуры як асноўнага (што магло б выклікаць паўстанні ў розных рэгіёнах імперыі), але толькі сцвярджэнню рэлігіі (таму барацьба з ерасямі, такімі як багамілы, а таксама супрацьпастаўленне сябе «лацінянам» і «туркам» з'яўлялася неад'емнай часткай царкоўна-дзяржаўнай палітыкі)³⁹. Пасля гэта паўплывала на тое, што, калі пачаўся працэс засваення нормаў феадалізму ў Візантыі, асобныя феадалы не маглі аб'яднацца ў барацьбе са знешнімі ворагам (бо рэлігія пачала ўспрымацца інструментальна, як дзяржаўны інстытут падтрымання ўлады). Найбольш яскрава гэта выявілася пасля 1204-га года, калі некалькі грэчаскіх дзяржаў вялі паміж сабой дэ-факта феадальную вайну,

³⁷ Treadgold, W. T. A History of Byzantine State and society. Redwood: Stanford University press, 1997. 1019 p.

³⁸ Соколов, А. Ю. Кризис средневековых универсумов на стыке романской и готической эпох в знаковой системе средневековья. Христианские чтения. 2015. № 5. С. 10-62.

³⁹ Дворкин А. П. Очерки по истории Вселенской Православной Церкви: Курс лекций. Нижний Новгород: Издательство Братства во имя св. князя Александра Невского, 2005. 1021 с.

не гледзячы на іх прыхільнасць да адной веры. Г.зн. можна казаць аб тым, што грэкі ў сярэднявеччы не валодалі паўнаважнай грэчкай ідэнтычнасцю, але ў гэты ж час страцілі «Рамейскую», «праваслаўную» ідэнтычнасць. Пацвярджэннем гэтага з'яўляецца таксама той факт, што тыя гарады імперыі, якія аказваліся акружаныя туркамі, становіліся незалежнымі дзяржавамі і працягвалі весці барацьбу самастойна⁴⁰. Таксама трэба адзначыць, што ў якасці аплаты наймітам за тыя ці іншыя паслугі імператары маглі перадаваць асобныя часткі сваёй тэрыторыі (што, у прынцыпе, азначала, што яны ўспрымалі рэгіён і насельніцтва яго не як «частка радзімы і суайчыннікаў», а толькі як рэсурс) [8].

Сам характар такога «друзлага» феадалізму звязаны з тым, што ўнітарная імперыя не была сама схільна да змены «парадкаў даўніны», але пераймала інэртна тыя феадальныя нормы, якія былі актуальныя для яе асяроддзя, якія самі па сабе не з'яўляліся стабільнымі. З-за гэтага грэчкая дзяржава слабела з кожным днём, бо такі гібрыд феадалізму і рымскага ўнітарызму пры слабой этнічнай ідэнтычнасці не з'яўляецца канкурэнтаздольным у перспектыве.

Крызіс ідэнтычнасці грэкаў таксама пагаршаўся тым фактарам, што ў грэчаскім грамадстве (і без таго не аб'яднаным) быў раскол па палітычнай прыкмеце: «цюркафілы», «заходнікі» і «патрыёты» (прадстаўнікі старой «рамейскай» ідэнтычнасці, якія схіляліся да канцэпцыі «айкумены» як месцапражывання ўсіх «рамеяў»⁴¹, з-за чаго ўяўленне аб сабе як аб «грэках» сыходзіла на задні план). Таксама трэба падкрэсліць, што канцэпцыя «айкумены», якую абаранялі «патрыёты», на фоне агульнага крызісу рэлігійнай ідэнтычнасці прыводзіла да таго, што людзі з размытай (а значыць несфармаванай ідэнтычнасцю) лёгка пераходзілі ў іслам (чаму сведчаннем факт ісламізацыі сялянства Малой Азіі⁴²). Таму пазіцыі «заходнікаў» і «цюркафілаў» з'яўляліся толькі следствам размытай ідэнтычнасці, што была прадуктам канцэпцыі «айкумены», якую, па іро-
ніі лёсу, абаранялі «патрыёты».

Аднак, чым жа быў выкліканы такі крызіс рэлігійнай ідэнтычнасці, на фоне чаго «рамейская» ідэнтычнасць ператварылася ў фарс, які стаў толькі напамінкам аб былым? Растлумачыць гэта можна тым, што той уклад царкоўна-дзяржаўных адносін, які існаваў у Візантыі, у некаторым

⁴⁰ Treadgold, W. T. A History of Byzantine State and society. Redwood: Stanford University press, 1997. 1019 p.

⁴¹ Дворкин А. П. Очерки по истории Вселенской Православной Церкви: Курс лекций. Нижний Новгород: Издательство Братства во имя св. князя Александра Невского, 2005. 1021 с.

⁴² Treadgold, W. T. A History of Byzantine State and society. Redwood: Stanford University press, 1997. 1019 p.

сэнсе «фармалізаваў» веру, робячы з веры «справу палітыкі». З-за гэтага праваслаўная царква магла ўспрымацца ці як атрыбут дзяржавы, ці як яе неад'емная частка, аднак сакральны сэнс і прызначэнне царквы губляліся. Маркерам гэтай з'явы можа з'яўляцца цалкам натуральная для грэкаў таго часу практыка сіманіі, калі япіскупскія кафедры прадаваліся як пасады чыноўнікаў (ды і саміх япіскупаў успрымалі часцей як дзяржаўных чыноўнікаў)⁴³. «Сімфанія» тым самым не толькі хваробы самой дзяржавы распаўсюджвала на царкву, але і забівала значнасць яе як Цела Хрыстова. Пры такім паслабленні значнасці царквы цалкам заканамернай была з'ява таго, што некаторыя прадстаўнікі элітаў маглі на фоне палітычных крызісаў адысці ад царквы.

Прыкладам такога адыходу элітаў могуць з'яўляцца Ліёнскі сабор (1274-га года⁴⁴), на якім ужо вярхоўныя іерархі праваслаўнай царквы схіляліся ў бок уніі (аднак з-за канфлікту свецкіх уладаў і царкоўных гэтага ўнія так і не прывяла да выніку).

Такім чынам, сацыякультурнай перадумовай канца Візантыі з'яўляўся таксама крызіс ідэнтычнасці Візантыйскага грамадства, які быў выкліканы тым, што канцэпцыя «айкумены» вяла толькі толькі да размыцця нацыянальнай ідэнтычнасці грэкаў (і іншых этнасаў) у рамках дзяржавы, а першапачатковая аснова ідэнтычнасці – праваслаўная – пачала адыходзіць на другі план з прычыны фармалізацыі рэлігійнага жыцця ў межах імперыі (накшталт той фармалізацыі, якая калісьці адбылася і ў Рымскай Імперыі, якая пахавала паганства). Дадзеныя негатыўныя пераўтварэнні ў свядомасці прыводзілі да таго, што рэлігія, а таксама землі з «суплеменнікамі» становілася разменнай манетай для атрымання імгненнай выгады⁴⁵.

Висновки: Падводзячы вынікі, можна казаць аб тым, што некалі магутная дзяржава - Візантыйская Імперыя - пачынаючы з перыяду канца 11-го стагоддзя і аж да сваёй смерці ў 1453-м годзе перажывала працэс выраджэння інстытутаў гаспадарання, сістэмы дзяржаўна-царкоўных адносін, эканамічнай сістэмы, войска. Гэта сацыяльна-эканамічныя і сацыяльна-палітычныя працэсы былі следствам высокаразвітай карупцыі ў Візантыйскай дзяржаве. Вынікам развіцця гэтых «хвароб» стала тое, што, спачатку імперыя патрапіла ў эканамічную залежнасць, а затым і ў палітычную залежнасць ад Захаду, а да 15-га стагоддзя ад некалі былой імперыі засталіся толькі бездапаможныя шматкі зямлі.

⁴³ Коррупция в Византии: дело о подкупе вселенских судей ромеев. URL: <https://wiselawyer.ru/poleznoe/23417-korruptiya-vizantii-delo-podkupe-vselskikh-sudej-romeev>

⁴⁴ Runciman, S. The fall of Constantinople. Cambridge: Cambridge University Press, 1990. 280 p.

⁴⁵ Кёнигсбергер, Г. Средневековая Европа, 400-1500 годы. М.: Весь мир, 2001. 372 с.

Таксама тым часам Візантыйская дзяржава перажывала крызіс самасвядомасці і ідэнтычнасці, што дазволіла ўнутрыдзяржаўным феадальным войнам не спыняцца, тым самым раскладаючы дзяржаву знутры, не даючы магчымасці аб'яднацца перад тварам агульнага ворага. Імперская ідэнтычнасць не адпавядала рэаліям, рэлігійная ідэнтычнасць паступова адыходзіла на другі план, а нацыянальная ідэнтычнасць не была яшчэ сфарміравана.

Ферара-Фларэнційская унія з'яўляецца апошнім цвікам у труну Візантыі⁴⁶, калі яна страціла незалежнасць і ў рэлігійнай сферы, выкарыстаўшы веру айцоў (якая для эліт ужо не значыла нічога) у якасці разменнай манеты, дзеля часовай палітычнай дапамогі. Страціўшы фактычна ўсе падставы для легітымацыі свайго суверэнітэту, імперыя хутка ўпадзе ад націску турак, так і не дачакаўшыся дапамогі заходніх рыцараў.

Спісок джерел і літэратуры:

1. Банников, А. В., Морозов М. А. Византийская армия (IV—XII вв.). СПб.: Евразия, 2013. 688 с.
2. Бардола, К. Ю. Проблема византийской коррупции в историографии. Чтения памяти профессора Владимира Кадеева. 2014. №2. С. 68-71.
3. Византийская империя. spcl.nsc.ru URL: <http://www.spcl.nsc.ru/history/descr/visa.htm>
4. Глушков, В. В. Византия и Европа: анализ цивилизационного слома. Актуальні проблеми політики. 2014. №51. С. 408-418.
5. Дворкин А. П. Очерки по истории Вселенской Православной Церкви: Курс лекций. Нижний Новгород: Издательство Братства во имя св. князя Александра Невского, 2005. 1021 с.
6. Карпов, С. П. Историях средних веков: в 3-х т. М.: Изд-во Моск. ун-та, 2005. 2 т.
7. Кёнигсбергер, Г. Средневековая Европа, 400-1500 гг. М.: Весь мир, 2001. 372 с.
8. Коррупция в Византии: дело о подкупе вселенских судей ромеев. URL: <https://wiselawyer.ru/poleznое/23417-korrupciya-vizantii-delo-podkupe-vselskikh-sudej-romeev>
9. Кучма, В. В. Военная организация Византийской империи. СПб.: Алетейя, 2001. 426 с.
10. Петросян Ю. А. Древний город на берегах Босфора. Исторические очерки. М.: Наука, 1986. 333 с.
11. Рожков, В. Очерки по истории Римо-Католической Церкви. Часть 1. М.: Колокол, 1994. 305 с.
12. Соколов, А. Ю. Кризис средневековых универсумов на стыке романской и готической эпох в знаковой системе средневековья. Христианские чтения. 2015. № 5. С. 10-62.

⁴⁶ Карпов, С. П. Историях средних веков: в 3-х т. М.: Изд-во Моск. ун-та, 2005. 2 т.

13. Тюрки в Византийском мире в 13-15-м веках. БЭБ. URL: <http://dissers.ru/avtoferati-dissertatsii-istoriya/a41.php>
14. Angeliki, E. L. The economic history of Byzantine. Washington.: Dumbarton Oaks Studies, 2002. 1147 p.
15. Erickson, E. J. A Military history of the Ottomans. Santa Barbara: ABC-Clio, 2009. 413 p.
16. Klitgard R. Corrupt cities: practical guide and prevention. Chapter 11 «Formulating a strategy» and Chapter V «Implementing reform» (California, Oakland). Institute for Contemporary Studies, 2004. P. 8.
17. Late Roman Silk: Smuggling and Espionage in the 6th Century CE. Philolog Retrieved from: https://archive.is/20130626180730/http://traumwerk.stanford.edu/philolog/2011/08/byzantine_silk_smuggling_and_e.html#selection-461.0-461.62
18. Luttwak, E. N. The grand strategy of the Byzantine Empire. NY: Brill, 2017. 781 p.
19. Meyendorff, J. Was There an Encounter between East and West at Florence?. Christian Unity. A Council of Ferrara-Florence 1438/39—1989 (Leuven: G. Alberigo). 1991. P.153-175.
20. Runciman, S. The fall of Constantinople. Cambridge: Cambridge University Press, 1990. 280 p.
21. Treadgold, W. T. A History of Byzantine State and society. Redwood: Standford University press, 1997. 1019 p.
22. Wewer G. Politische Korruption. Politic-Lexicon (Munchen; Wein: R. Oldenbourg Verlag). 1994. P. 481.

References:

1. Angeliki, E. L. (2002). The economic history of Byzantine. Washington.: Dumbarton Oaks Studies, 1147 p.
2. Bannikov, A. V., Morozov M. A. (2013). Byzantine army (IV-XII centuries). SPb.: Evraziya. 688 p. [in Russian].
3. Bardola, K. Yu. (2014). The problem of Byzantine corruption in historiography. Chteniya pamyati professora Vladimira Kadeeva.. №2. P 68-71. [in Russian].
4. Dvorkin A. P. (2005). Essays on the history of the Ecumenical Orthodox Church: A course of lectures. Nizhnii Novgorod: Izdatel'stvo Bratstva vo imya sv. knyazya Aleksandra Nevskogo, 1021 p. [in Russian].
5. Erickson, E. J. (2009) .A Military history of the Ottomans. Santa Barbara: ABC-Clio, 413 p.
6. Glushkov, V. V. (2014). Byzantium and Europe: analysis of civilizational breakdown. Aktualni problemy polityky. №51. P. 408-418. [in Russian].
7. Karpov, S. P. (2005). Stories of the Middle Ages: in 3 volumes. M.: Izd-vo Mosk. un-ta, 2 v. [in Russian].
8. Kenigsberger, G. (2001). Medieval Europe, 400-1500 ages. M.: Ves' mir, 372 p. [in Russian].

9. Klitgard R. (2004). Corrupt cities: practical guide and prevention. Chapter 11 «Formulating a strategy» and Chapter V «Implementing reform» (California, Oakland). Institute for Contemporary Studies, P. 8.
10. Korruptsiya v Vizantii: delo o podkupe vselenskikh sudei romeev. Retrieved from: <https://wiselawyer.ru/poleznoe/23417-korruptsiya-vizantii-delo-podkupe-vselenskikh-sudej-romeev> [in Russian].
11. Kuchma, V. V. (2001). Military organization of the Byzantine Empire. SPb.: Aleteiya, 426 p. [in Russian].
12. Late Roman Silk: Smuggling and Espionage in the 6th Century CE. Philolog Retrieved from: https://archive.is/20130626180730/http://traumwerk.stanford.edu/philolog/2011/08/byzantine_silk_smuggling_and_e.html#selection-461.0-461.62
13. Luttwak, E. N. (2017). The grand strategy of the Byzantine Empire. NY: Brill, 781 p.
14. Meyendorff, J. (1991). Was There an Encounter between East and West at Florence?. Christian Unity. A Council of Ferrara-Florence 1438/39—1989 (Leuven: G. Alberigo). P.153-175.
15. Petrosyan Yu. A. (1986). An ancient city on the banks of the Bosphorus. Historical essays. M.: Nauka, 333 p. [in Russian].
16. Rozhkov, V. (1994). Essays on the history of the Roman Catholic Church. Part 1. M.: Kolokol, 305 p. [in Russian].
17. Runciman, S. (1990). The fall of Constantinople. Cambridge: Cambridge University Press, 280 p.
18. Sokolov, A. Yu. The crisis of medieval universes at the junction of the Romanesque and Gothic eras in the sign system of the Middle Ages. Khristianskie chteniya. 2015. № 5. P. 10-62. [in Russian].
19. Treadgold, W. T. (1997). A History of Byzantine State and society. Redwood: Standford University press, 1019 p.
20. Tyurki v Vizantiiskom mire v 13-15-m vekakh. BEB. Retrieved from: <http://dissers.ru/avtoreferati-dissertatsii-istoriya/a41.php> [in Russian].
21. Vizantiiskaya imperiya. spcl.nsc.ru. Retrieved from: <http://www.spcl.nsc.ru/history/dscr/visa.html>. [in Russian].
22. Wewer G. (1994). Politische Korruption. Politic-Lexicon (Munchen; Wein: R. Oldenbourg Verlag). P. 481.